

Webrecensie BMGN 125:4 (2010)

Dunk, H.W. von der, *Terugblik bij strijklucht. Jeugdherinneringen*

(Amsterdam: Bert Bakker, 2008, 316 blz., ISBN 978 90 351 3391 4).

De Utrechtse emeritus contemporaine en culturele geschiedenis Hermann von der Dunk publiceerde jarenlang over een breed spectrum van cultuurhistorische en historiografische onderwerpen. Daarnaast schreef hij over de politieke geschiedenis van de twintigste eeuw, waarbinnen zijn aandacht zich met name concentreerde op het nationaalsocialisme en de Jodenvervolging. Zeker voor een historicus die zich zo intensief heeft bezig gehouden met juist deze onderwerpen en die periode, is het een uitdaging om het persoonlijke leven en de individuele belevenissen te beschrijven tegen de achtergrond van de grote politieke en maatschappelijke verschuivingen van de afgelopen eeuw. Deze gebeurtenissen lieten ook het leven van Von der Dunk niet onberoerd.

Geboren in Bonn in 1928 beschrijft hij zijn tamelijk onbezorgde jeugd als lagere schooljongen uit de middenklasse tegen de achtergrond van het opkomend nationaalsocialisme. Zijn vader wist zich van ambachtsleerling door zelfstudie op te werken tot een begaafd tekenleraar, wat echter een relatief onzeker bestaan betekende. Zijn moeder kwam uit een gecultiveerd en tamelijk welvarend Joods milieu. Toen de intensivering van de Jodenvervolging ook het gezin Von der Dunk bedreigde, besloot vader Von der Dunk in 1937 zijn geluk in Nederland te beproeven. Daar werd hij docent aan de befaamde school van Kees Boeke in Bilthoven. Zijn vrouw vulde het karige loon aan door het drijven van een kosthuis voor scholieren. Nadat in mei 1940 de Duitsers Nederland bezetten, kwam de dreiging van de Jodenvervolging weer dichterbij. Maar, terwijl de familieleden in het Derde Rijk zwaar te lijden hadden onder de Shoah, bleef het gezin Von der Dunk vanwege de niet-Joodse vader voor daadwerkelijke vervolging gespaard. De jonge Hermann von der Dunk doorliep tijdens de bezetting zijn middelbare schooltijd op de onconventionele Kees Boekeschool, waar hij in aanraking kwam met talrijke kleurrijke docenten en medeleerlingen. De artistieke en muzikaal begaafde Boeke wakkerde zijn passie voor het toneel en de muziek, die hij van huis uit had meegekregen, verder aan. Dat de jonge Von der Dunk kort na de oorlog toch voor de universiteit en geschiedenis als studierichting koos in plaats van de opera- of theaterwereld, had voornamelijk praktische en financiële

redenen.

De ‘terugblik’ van Von der Dunk eindigt bij zijn eerste kennismaking met de Utrechtse universitaire wereld. Op zich is dat jammer, omdat de beschrijvingen van zijn hoogleraren en het studentenmilieu van die tijd, naar meer smaken. Maar gezien de gekozen invalshoek voor deze autobiografische studie is het ook begrijpelijk. Von der Dunk streeft er naar een beeld van binnenuit te geven, of zoals hij het zelf uitdrukt: ‘niet alleen wát ik heb beleefd maar ook hoe ik het heb beleefd en hoe ik het tóen heb beleefd.’ Vooral dat laatste wordt naarmate de auteur dichterbij het heden komt natuurlijk steeds hachelijker.

Hoewel Von der Dunk vrijmoedig schrijft en oordeelt over zijn tijdgenoten, wat het boek ook uitermate leesbaar maakt, moet toch worden betwijfeld of hij achteraf nog daadwerkelijk zo onbevooroordeeld en naïef kán schrijven. Het is onvermijdelijk dat zijn ‘terugblik’ wordt gekleurd door zijn levenslange studie van de culturele, ideologische en politieke verhoudingen van juist deze periode. Het is in dat opzicht tekenend dat de persoon die in het boek het meest wordt genoemd volgens het register geen lid van de familie Von der Dunk is, maar Adolf Hitler. Met overigens Kees Boeke als een goede tweede en Beethoven en Bach op een gedeelde derde plaats. Dat alleen al geeft aan dat de herinneringen van Von der Dunk zijn doorweven met de in zijn latere leven opgedane ervaringen en zijn kennis over deze jaren. Dat is overigens geen bezwaar, integendeel, het plaatst zijn leven in een breder perspectief. Maar het geeft wel aan dat het, zoals Von der Dunk ook in zijn eerdere werk over de herinnering schreef, onmogelijk is het verleden geïsoleerd waar te nemen: ‘alle herinnering is heden’. Niettemin is het verbluffend dat een persoon met weliswaar een scherpe geest en een sterke belangstelling voor het verleden, zoveel van zijn herinneringen weet te activeren. Dat is niet alleen voer voor psychologen, maar ook voor historici.

Want deze ‘terugblik bij strijklicht’ is behalve als een autobiografisch geschrift tegelijkertijd als een merkwaardig soort experiment te beschouwen. Hoeveel kan een mens zich eigenlijk nog herinneren van zijn jeugd en jonge jaren en met name van de wijze waarop hij dat toen ervoer? Wat valt nog als authentieke herinnering terug te halen en hoeveel is ingekleurd door latere verhalen, ervaringen of door studie opgedane kennis? Daarbij is het jammer dat Von der Dunk zich niet uitlaat over zijn bronnen. Heeft hij alles werkelijk uit zijn herinnering geput, of zijn er brieven, agenda’s of dagboeken gebruikt? Een notenapparaat of verantwoording ontbreken. Geconstateerd moet worden dat Von der Dunk zich ongelofelijke details uit zijn jongste jaren weet te

herinneren en ook hoe hij ze toen beleefde. Hoewel dit tot levendige, geestige en soms ook aangrijpende beschrijvingen leidt, gaat het verhaal daardoor soms ook gebukt onder een veelheid aan details en familieanekdotes. Toch biedt het boek, voor wie dit voor lief wil nemen, een uniek persoonlijk inkijkje in de jaren dertig en veertig waarin de tamelijk onbezorgde en besloten gezinssfeer scherp contrasteerde met een dreigende buitenwereld.

Joost Dankers , Universiteit Utrecht

Webrecensie BMGN 125:1 (2010)

Godrie-van Gils, G., *Vrouwelijke vorming tussen Martha en Maria.*

Katholiek huishoudonderwijs in Noord-Brabant, 1919-1968 (Tilburg:

Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 2008, 225 blz., ISBN 978 90 70641 84 9).

In dit boek wordt het katholieke huishoudonderwijs in Noord-Brabant onderzocht. Het vormt een welkome bijdrage aan de tot op heden schromelijk verwaarloosde geschiedenis van de huishoudschool. Centraal staat de vraag naar de concepten van vrouwelijke vorming en naar de specifiek katholieke aspecten daarvan. Als rode draad fungeert de dichotomie van de bijbelse gezusters Martha en Maria van Bethanië. Martha vertegenwoordigt het dienstbare en zorgzame vrouwbeeld en Maria staat voor algemene ontwikkeling en zelfontplooiing. Als begin van de periodisering is gekozen voor 1919, het jaar waarin het huishoudonderwijs in de nieuwe Wet op het Nijverheidsonderwijs werd opgenomen. Het einde van de periode wordt gevormd door de invoering van de Mammoetwet in 1968, waarmee er formeel een einde kwam aan de huishoudschool.

Aan het eigenlijke onderwerp laat de auteur een uitvoerige voorgeschiedenis voorafgaan. Na een algemene inleiding volgen hoofdstukken over het klassen- en seksespecifieke karakter van het Nederlands onderwijsstelsel vanaf Thorbecke's Wet op het Middelbaar Onderwijs van 1863 en over vrouwbeeld en vrouwelijke vorming in de katholieke cultuur vanaf het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Ook wordt een interessante schets gegeven van de vele vormen van het huishoudonderwijs vanaf circa 1870. Pas op bladzijde 86 begint het verslag van het eigenlijke onderzoek naar het katholieke huishoudonderwijs in Breda, Tilburg en Eindhoven. In drie hoofdstukken worden achtereenvolgens de opbouw en professionalisering van dit onderwijs van 1919 tot 1940, de periode van aanpassing en improvisatie tijdens de oorlog en de wederopbouw van 1940 tot 1948, en de naoorlogse periode van bloei en geleidelijke inhoudelijke transformatie tot de invoering van Mammoetwet van 1968 beschreven.

De uitvoerige voorgeschiedenis is niet altijd relevant. De auteur bespreekt bijvoorbeeld de eerste feministische golf wel erg uitvoerig. Ongetwijfeld heeft de vrouwenbeweging grote betekenis gehad voor de beeldvorming over de sociale positie van de vrouw in het algemeen, maar van

een concrete, aantoonbare relatie met het katholieke huishoudonderwijs is nergens sprake. Hetzelfde geldt voor de wat later optredende katholieke vrouwenorganisaties. Ook het hoofdstuk over de katholieke cultuur gaat uitgebreid in op allerlei apostolaatswerk, maar een concreet verband met het katholieke huishoudonderwijs wordt niet getoond. Wat kortere, contextuele verwijzingen waren hier toereikend geweest.

Het algemene beeld van het katholieke huishoudonderwijs in Brabant is dat religieuze zustercongregaties op aandringen van de clerus de oprichting, het beheer en de lessen op zich namen. Aanleiding was de wet van 1919, die het huishoudonderwijs, als tweejarig nijverheidsonderwijs aansluitend op de lagere school, officieel erkende en daarmee onder het regiem van de inspectie bracht. Zoals in alle sectoren van het reguliere onderwijs probeerden de uiteenlopende kerkgenootschappen door de oprichting van bijzondere scholen greep te houden op het levensbeschouwelijk karakter. Het is de vraag in hoeverre het katholieke huishoudonderwijs veel verschilde van het niet-katholieke. Het was klassenspecifiek en seksespecifiek in de zin dat het in concreto ging om onderwijs aan arbeidersmeisjes, waarbij hun toekomstige rol als huisvrouw en moeder centraal stond. Deze invulling beantwoordde aan het toenmalige dominante vrouwbeeld, al werd in katholieke kring misschien nog net iets meer de nadruk gelegd op de strategische positie van de moeder voor de overdracht en de continuering van het geloof. Dit kwam expliciet tot uiting in de godsdienstlessen en impliciet in het ‘verborgen leerplan’ van de katholieke, vrouwelijke vorming. De auteur beschikte helaas niet over vergelijkbare studies over andersgezinnd huishoudonderwijs.

Godrie-Van Gils stelt dat er in het huishoudonderwijs in de loop van de jaren vijftig langzaam meer plaats werd ingeruimd voor algemene vorming. Tot dan toe was ook het overheidsbeleid gericht op de dienende taak van met name de arbeidersvrouw en tijdens de wederopbouw was er nog sprake van een officiële ‘gezinspolitiek’ in die zin. Pas daarna kwam er in de leerplannen van het huishoudonderwijs wat meer aandacht voor algemene ontwikkeling, beroepsoriëntatie (vooral gericht op de zorgsector) en voorbereiding op vervolgopleidingen. De auteur wijst erop dat de huishoudschool vóór die tijd vaak fungeerde als een parkeerplaats voor meisjes, die eigenlijk wilden of moesten gaan werken, maar vanwege de leerplicht nog twee jaar naar school moesten. Daarnaast zou dit onderwijs toch ook voor ‘veel’ meisjes, waaronder de auteur zelf, het begin van intellectuele vorming en de basis voor verdere studie zijn geweest. Hoeveel precies blijft onduidelijk.

Veel verbanden in dit boek blijven op het niveau van plausibiliteit

hangen, waar harde conclusies aantoonbare causaliteit vereisen. Een groot probleem, zoals de auteur zelf ook aangeeft, is het beperkte bronnenmateriaal. In de archieven van congregaties en schoolbesturen was weinig te vinden. Een enquête onder een honderdtal oud-leerlingen en -leraressen leverde zeer divers illustratiemateriaal op, maar was veelal te persoonlijk om structurele vragen te kunnen beantwoorden. Het boek geeft een uitvoerige schets van de context en van de ideeëngeschiedenis rond het huishoudonderwijs en een algemene indruk van de inrichting en het verloop daarvan in de drie Brabantse steden. Het is een nuttige studie die vraagt om meer, vooral ook vergelijkend onderzoek.

Jozef Vos, Universiteit Utrecht

Webrecensie BMGN 125:4 (2010)

Goudriaan, K. (ed.), *Vernieuwde innigheid. Over Moderne Devotie, Geert Grote en Deventer* (Deventer reeks; Nieuwegein: Arko, 2008, 151 blz., ISBN 978 90 5472 074 4).

Vernieuwde innigheid presenteert zich nadrukkelijk als opvolger van A.G. Weiler, E. Persoons en C.C. de Bruin, *Geert Grote en de Moderne Devotie* (Zutphen 1984). Dit werk kwam uit ter gelegenheid van de zeshonderdste sterfdag van de Deventer kanunnik Geert Grote, die geldt als de initiator van de Moderne Devotie. Ook de publicatie van *Vernieuwde innigheid* hangt samen met een jubileum: het veertigjarig bestaan van de NV Bergkwartier, Maatschappij voor Stadsherstel in Deventer.

Het is een goede gedachte geweest van de bestuurders van deze organisatie om opnieuw een boek te wijden aan Geert Grote en de Moderne Devotie, niet in de laatste plaats omdat het Bergkwartier het toneel was van dramatische gebeurtenissen in zijn leven en van de oorsprong van de beweging. Afgezien daarvan is er ook alle aanleiding voor het opnieuw opmaken van de balans van het Moderne Devotie-onderzoek. De afgelopen vijftwintig jaar heeft dat opnieuw een grote vlucht genomen. In een vijftal hoofdstukken geven zeven specialisten een overzicht van de nieuwste ontwikkelingen. Het meest opvallend is de aandacht voor nieuwe onderwerpen, zoals muziek, de plaats van vrouwen in de Moderne Devotie en de voorname rol van tertiariissen in de beweging. Net als *Geert Grote en de Moderne Devotie* richt *Vernieuwde innigheid* zich niet alleen op wetenschappelijk publiek. Waarschijnlijk daarom is afgezien van het opnemen van noten; voor mij als beroepshistorica wordt dit gemis maar ten dele goed gemaakt door de beredeneerde bibliografie achterin het boek.

Vernieuwde innigheid begint met een artikel van de Deventer stadshistoricus Clemens Hogestijn, waarin hij een beeld geeft van de lokale context van Grottes beweging. Hij schetst de ontwikkeling van Deventer van tweede hoofdstad van het bisdom Utrecht tot vrijwel zelfstandige Hanze-stad. De auteur besteedt ook aandacht aan de wijze waarop het stadsbestuur was georganiseerd en aan de culturele en wetenschappelijk bloei van de stad. Tenslotte beschrijft hij het dagelijks leven. Jammer genoeg is dit deel nogal clichématig uitgevallen en vertelt voornamelijk hoe de Deventenaren, als typische middeleeuwers, dus als ruwe kwanten, zich verlustigden in wrede